

ТАШКІНОВА Оксана – кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, Приазовський державний технічний університет, вул. Гоголя, 29, м. Дніпро, 49000, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6649-845X>

ResearcherID: <https://researchid.co/tashkinovaks>

ПОНОМАРЬОВА Людмила – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та слов'янської філології, Приазовський державний технічний університет, вул. Гоголя, 29, м. Дніпро, 49000, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9367-5645>

РОГОВСЬКА Ольга – старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи, Приазовський державний технічний університет, вул. Гоголя, 29, м. Дніпро, 49000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1846-2850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.9>

Бібліографічний опис статті: Ташкінова, О., Пономарьова, Л., Роговська, О. (2023). Проблеми та перспективи запровадження травма-чутливого викладання в закладах вищої освіти України. *Люди-нознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, 17(49), 61–68, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.9>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТРАВМА-ЧУТЛИВОГО ВИКЛАДАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено аналіз вітчизняних і зарубіжних напрацювань з питань запровадження травма-чутливого викладання в закладах вищої освіти. Дослідження покликане визначити ключові аспекти та принципи травма-чутливого викладання, а також проаналізувати можливості їх застосування в закладах вищої освіти України. Розширено поняття “травма-чутливе викладання” у зв’язку із підходами, що спрямовані на зменшення травматичного впливу під час освітнього процесу, як на студентів так і на викладачів. Розкрито принципи травма-чутливого викладання в закладах вищої освіти України. Особливої уваги приділено проблемі запровадження травма-чутливого викладання в умовах тимчасово переміщених закладів вищої освіти. Основні аспекти дослідження включають аналіз травматичного досвіду студентів, формування основ стресостійкості під час навчання в умовах постійних змін та стресових ситуацій. У розвідці передбачено оцінку перспективи запровадження травма-чутливого підходу у викладанні у системі вищої освіти; аналіз переваг та обмеження впровадження травма-чутливого підходу у навчальний процес; розгляд стратегій та ресурсів, необхідних для успішного впровадження травма-чутливого викладання. Зроблено спробу визначити можливі перешкоди та шляхи їхнього подолання при впровадженні травма-чутливого викладання. В статті наведено приклади впровадження програм та курсів з метою ознайомлення педагогічних та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти з основами травма-чутливого викладання, формування основ стресостійкості під час викладання. Як приклад впровадження таких програм щодо травма-чутливого викладання в умовах війни, запропоновано досвід Приазовського державного технічного університету.

Ключові слова: студентство, травма, травматичний досвід, заклад вищої освіти, викладання, травма-чутливе викладання, методика викладання, війна.

TASHKINOVA Oksana – PhD, Associate Professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Priazovskyi State Technical University, 29, Gogolya str., Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6649-845X>

ResearcherID: <https://www.researchgate.net/profile/Oksana-Tashkinova>

PONOMARYOVA Ludmila – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology, Priazovskyi State Technical University, 29, Gogolya str., Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9367-5645>

ROHOVSKA Olha – Senior Lecturer at the Department of Sociology and Social Work, Priazovskyi State Technical University, 29, Gogolya str., Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1846-2850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.9>

To cite this article: Tashkinova, O., Ponomaryova, L., Rohovska, O. (2023). Problemy ta perspektyvy zaprovadzhennia trauma-chutlyvoho vykladannia v zakladach vyshchoi osvity Ukrainy [The challenges and prospects of implementing trauma-sensitive teaching in higher education institutions in Ukraine]. *Human Studies. Series of Pedagogy*, 17(49), 61–68, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.9>

THE CHALLENGES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING TRAUMA-SENSITIVE TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

Summary. *The article conducts an analysis of domestic and foreign studies on the implementation of trauma-sensitive teaching in higher education institutions. The research aims to identify key aspects and principles of trauma-sensitive teaching and analyze their applicability in Ukrainian higher education institutions. The concept of «trauma-sensitive teaching» is expanded in connection with approaches aimed at reducing the traumatic impact of the educational process on both students and educators. The principles of trauma-sensitive teaching in Ukrainian higher education institutions are elucidated, with special attention given to the challenges of implementing trauma-sensitive teaching in the context of temporarily displaced higher education institutions. The main aspects of the research include the analysis of students' traumatic experiences, the formation of resilience and stress resistance during education in conditions of constant change and stressful situations. The study includes an assessment of the prospects for implementing a trauma-sensitive approach in higher education, an analysis of the advantages and limitations of implementing trauma-sensitive teaching in the educational process, and a discussion of strategies and resources necessary for successful implementation. An attempt is made to identify potential obstacles and ways to overcome them in the implementation of trauma-sensitive teaching. The article provides examples of implementing programs and courses to familiarize pedagogical and academic staff of higher education institutions with the fundamentals of trauma-sensitive teaching. As an example of the implementation of such programs in the context of war, the experience of the Pryazovsk State Technical University is proposed.*

Key words: *students, trauma, traumatic experience, higher education institution, teaching, trauma-sensitive teaching, teaching methodology, war.*

Вступ. З початком повномасштабного воєнного вторгнення РФ на територію України, заклади вищої освіти опинилися в центрі масштабної надзвичайної ситуації. Вона супроводжувалася людськими жертвами, руйнуванням приміщень та пошкодженням матеріально-технічної бази, масовою вимушеною міграцією викладачів та студентів за кордон і тимчасовим переміщенням закладів вищої освіти з окупованих територій України в більш безпечні регіони країни, вимушеним переходом до навчання з використанням дистанційних технологій. Все це вимагало пошуку та впровадження нових адаптивних інструментів для управління навчальними закладами та реалізації навчального процесу. Зокрема, в наукових публікаціях виділяють дві основні хвилі масштабного переміщення ЗВО України та аналізуються їх проблеми та сучасний стан: у 2014-2015 рр (18 державних та 1 приватний ЗВО Донецької, Луганської областей і АР Крим) та у 2022 році (131 ЗВО).

(Беззубко & Пономарьова, 2023). Наслідки психологічних травм, завданих війною, вимушеною міграцією та переміщенням закладів вищої освіти, впливають на якість освітнього процесу та успішність студентів. Загалом, за результатами проведених досліджень, в останній час простежується погіршення психоемоційного стану учасників освітнього процесу, як викладачів, так і студентів (Кугаров, Pavlenko&Drozdo, 2022). Особливо, це стосується тих, хто має травматичний досвід перебування в зоні активних бойових дій та окупації (Tashkinova, 2023).

Безумовно, важливо продовжувати навчальний процес та надавати можливість студентам навчатися за обраними освітніми програмами. Водночас, важливо розуміти, що умови, в яких зараз відбувається навчання в українських закладах вищої освіти є дуже складними, студенти і викладачі пережили і надалі переживають травматичний досвід. Після нічних обстрілів, відключень світла,

трагічних новин з різних регіонів України, студенти та викладачі приходять на ранкові заняття або підключаються до онлайн-сесій, щоб продовжити роботу та навчання. Серед викладачів та студентів закладів вищої освіти є ті, хто вирішив піти на захист країни і долучитися до ЗСУ. Ці дії є прикладом стійкості та твердої рішучості задля наближення нашої перемоги. Однак в умовах тривалого стресу та напруги, виникає як фізичне, так і психічне виснаження людини, що може позначитися на стані здоров'я та знизити результативність навчання та працездатність. Безумовно, важливою тут є саме повсякденна психологічна допомога та емоційна підтримка здобувачів вищої освіти. Але, окрім цього, існує також потреба в адаптації методів і форматів навчання у закладах вищої освіти. З огляду на нові виклики, вища освіта має пристосовуватися до змін, а навчання має бути не лише якісним, але й травма-чутливим, тобто враховувати стан студентів та створювати безпечний простір для навчання. Це передбачає здатність викладачів надавати необхідну підтримку студентам під час проведення занять. Саме тому важливого значення набуває організація курсів підвищення професійної компетентності викладачів ЗВО з метою оволодіння сучасними інструментами та методами травма-чутливого викладання в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень. Травма-інформаційний підхід в освіті та травма-чутливе викладання та навчання є відносно новим явищем для української системи освіти. Аналіз зарубіжних напрацювань з цієї тематики показує наявність інтересу до цієї проблеми за кордоном. Аналіз наукових публікацій дозволив виділити наступні напрями дослідження цієї проблеми.

По-перше, це обґрунтування необхідності запровадження спеціальних курсів/тренінгів/окремих занять для студентів з метою надання інформації про травму, наслідки травми, а також засоби подолання негативних станів. Так, за кордоном широко використовується поняття “інформування про травму” або “травма-інформоване навчання” (Trauma-informed teaching) чи “травма-інформована освіта” (Trauma-Informed Education). Це передусім стосується освітніх програм підготовки фахівців допомагаючих професій (медичних працівників, соціальні працівники, психологи) з метою формування їхньої готовності до майбутньої професійної діяльності (Brown, Berman, McDaniel, Radford, 2021).

Але пропонуються також запровадження курсів для більш широкої аудиторії з метою інформування ширшої аудиторії студентів про травму та її наслідки.

По-друге, це необхідність підготовки вчителів/викладачів до реагування на можливі реакції учнів/студентів під час вивчення потенційно травматичного чи загрозливого змісту, або в ситуації, коли значна кількість учасників навчального процесу має травматичний досвід. Тобто тут акцент зміщується саме на проблему профілактики можливої повторної або вторинної травматизації студентів під час навчання через ретельний відбір матеріалів та методів роботи зі студентами (Kostouros, 2008) та підготовки викладачів до ситуації, коли певний матеріал лекції може спровокувати реакцію студентів через пережитий раніше стрес чи травму (Dufresne, 2004; McSammon, 1995). Тобто тут мова йде про навчання викладачів новим методам та формам роботи зі студентами, які зазнали травматичного досвіду. А також – турботу про стан студентів, які пережили травму, під час викладання курсів із потенційно загрозливим змістом (Barlow & Becker-Blease, 2012). Отже, травма-чутливе викладання стосується саме підвищення викладацької майстерності викладачів в сучасних умовах тривалої російсько-української війни.

Варто зазначити, що більшість вітчизняних наукових та методичних публікацій щодо травма-інформаційного підходу в освіті та травма-чутливого викладання стосуються передусім закладів загальної освіти (Головатенко, 2023). Зокрема, Головатенко Т. (2023) в статті “Освітологічний вимір концепту «травма-інформаційний підхід» у системі професійної підготовки вчителів початкових класів” визначає “травма-інформаційний підхід як підхід, який спрямований на організацію освітнього процесу та освітнього середовища закладу освіти на засадах поваги до попереднього травматичного досвіду учасників освітнього процесу”. Водночас, травма-інформаційні та травма-чутливі практики важливо впроваджувати не тільки в систему загальноосвітніх шкіл, але й в закладах вищої освіти. Адже вплив травми не має бути перешкодою для участі студентів у навчанні. З огляду на значну поширеність травми, викладачі мають бути більш уважними під час організації та здійснення навчального процесу. Важливо також, щоб викладачі мали інформацію про фактори ризику та інструменти, які можуть

зменшити вплив травми і реактивність її наслідків (Cless & Goff, 2017).

Мета статті – проаналізувати проблеми та перспективи запровадження травма-чутливого викладання в умовах українських закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Травма як поняття включає в себе фізичні, психологічні або емоційні ушкодження або стрес, яке може виникнути в результаті негативних подій, включаючи, але не обмежуючись, воєнні конфлікти, кризові ситуації, природні катастрофи, фізичні травми та інші події, які можуть впливати на студентів та викладачів у процесі навчання та викладання. У цьому контексті травма може включати фізичні пошкодження, такі як поранення чи травми, психологічний стрес, пов'язаний з переживаннями подій, а також емоційні та психологічні труднощі, такі як тривожність, депресія, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та інші психологічні реакції на стресові ситуації.

Термін «чутливе викладання» або «травма-чутливе викладання» вказує на підхід до освіти, який враховує та реагує на індивідуальні потреби, досвід та стан студентів, які можуть бути вразливими або мати травматичний досвід. Основна ідея полягає в тому, щоб створити безпечне, підтримувальне та відкрите навчальне середовище, де студенти відчувають підтримку та свою важливість.

Студенти, що зазнали травматичного досвіду, мають різні життєві шляхи, досвід та потреби. В наукових публікаціях розглядаються можливі реакції студентів, які зазнали травми, на зміст курсу та методи викладання (Cless & Goff, 2017). Виділено три групи студентів. Перша група – це студенти, які не відчувають жодного стресу і мають найнижчий рівень ризику щодо реактивності та повторної травматизації. Друга група – студенти, які відчувають певні симптоми, пов'язані з травмами, що викликають дискомфорт або заважають функціонувати та ефективно виконувати навчальні завдання. Третя група – студенти, які мають ознаки посттравматичного стресового розладу та відповідно, найвищі ризики щодо повторної травматизації (Cless & Goff, 2017). Також важливо враховувати, що відповідні негативні реакції можуть виникнути у студентів, які не мали власного досвіду травми, але піддаються травматичному впливу через новини чи розповіді про пережитий травматичний досвід інших людей. В результаті, така особа може переживати симптоми, що

імітують посттравматичний стресовий розлад ПТСР або гострий стресовий розлад (Bober & Regehr, 2005).

Чутливе викладання допомагає враховувати цю різноманітність і надавати підтримку кожному студенту, незалежно від його/її особистих обставин. А отже, чутливе викладання допомагає створити навчальну атмосферу, яка не спричиняє додаткового стресу та травми. Викладання повинно бути чутливим до психологічного та емоційного стану студентів. Важливо розуміти, як стрес, тривога та інші негативні фактори, які актуалізувалися під час війни, можуть впливати на навчання. Саме тому викладачі повинні бути готовими до викладання з урахуванням потреб і можливих викликів, які можуть виникнути у студентів. Вони повинні мати навички спілкування та підтримки студентів.

Отже, травма-чутливе викладання – це концептуальний підхід і практична педагогічна технологія планування та реалізації навчального процесу у вищій школі, що бере свій початок з усвідомлення сутності впливу травматичного воєнного досвіду на всіх учасників освітнього процесу, передусім, викладачів та студентів. Травма-чутливе викладання – це діяльність викладача як під час організації, так і під час реалізації навчального процесу у вищій школі. Це специфічний підхід до планування занять, до вибору змісту курсу, до вибору методів навчання та контролю, організації навчального простору та комунікації зі студентами з урахуванням того, як це може вплинути на особистість сучасного студента під час війни. Такий підхід розширює та доповнює концепцію студентоцентрованого навчання (Біляковська & Біницька, 2023), передбачає формування конкурентоспроможного фахівця в умовах не тільки розвиваючого, але й безпечного освітнього середовища; врахування індивідуальних потреб студентів, активізацію їхньої навчальної діяльності з урахуванням сучасних умов життя та навчання під час війни.

Принципами травма-інформаційного підходу у закладах освіти є: принцип безпечності середовища; довірливих ділових стосунків; взаємоповаги до учасників освітнього процесу; взаємодопомоги учасникам освітнього процесу; співпраці та взаємоповаги; розширення прав і можливостей учасників освітнього процесу, а також принцип соціальної справедливості (Головатенко, 2023). З урахуванням концепції студентоцентрованого

навчання у закладах вищої освіти, можна доповнити перелік наступними принципами травма-чутливого викладання: гнучкість, індивідуалізація та якість викладання; партнерство; соціальна підтримка; підвищення рівня знань про травму та її наслідки; активне слухання та емпатія. Вища освіта повинна бути гнучкою і враховувати потреби та обмеження кожного студента в умовах воєнного часу, зокрема, і потенційну можливість травматизації. Викладання повинно бути індивідуалізованими та враховувати потреби та можливості студентів під час війни, але при цьому не знижуючи вимоги щодо якості освіти. Важливо створити середовище, де студенти відчувають соціальну підтримку від викладачів та інших студентів. Підтримка може включати в себе доступ до психологічних послуг, групові сесії підтримки та інші ресурси для студентів в закладі вищої освіти. Також такою підтримкою може стати відновлення або посилення ролі інституту кураторства. Важливо пам'ятати і про організацію безпечного простору і під час навчальних занять. У зв'язку з цим, важливо дбати про підвищення рівня обізнаності викладачів про застосування травма-чутливого підходу у закладах вищої освіти та організацію навчального процесу з урахуванням наявного травматичного досвіду та уникнення повторної травматизації студентів. Отже, травма-чутливе викладання спрямоване на створення безпечного, підтримуючого та інклюзивного середовища для всіх студентів, з урахуванням того, що студенти можуть мати травматичний досвід.

Запровадження травма-чутливого підходу в закладах вищої освіти в Україні може мати певні переваги. Передусім, це збільшення психологічної безпеки студентів під час війни; покращення міжособистісних відносин; розвиток співпраці та взаєморозуміння тощо. Збільшена увага до психологічних аспектів навчання може покращити якість освіти і позитивно вплинути на академічний успіх студентів.

Водночас, можна виділити наступні ризики та проблеми запровадження травма-чутливого підходу: недостатня підготовка викладачів або не бажання чи не розуміння важливості цієї підготовки з боку адміністрації закладу або самих викладачів; відсутність ресурсів для запровадження такого підходу в закладах вищої освіти під час війни для підготовки викладачів, включаючи час і фінансові кошти,

створення необхідних навчальних матеріалів та відповідних курсів підвищення кваліфікації тощо. Впровадження травма-чутливого викладання у закладах вищої освіти безумовно пов'язане з підвищенням рівня обізнаності викладачів про травму та її наслідки. Мова йде про формування базових знань, про те, що саме вважається травмою, які види травм існують та чим вони відрізняються, розуміння наслідків травмування особистості та чутливість до наявності таких ознак у студентів, які відвідують заняття у вищій школі. Тут варто зазначити, що викладач не повинен отримувати поглиблені психологічні чи психотерапевтичні знання, не повинен виконувати функції психолога, і тим паче, не повинен надавати психологічну допомогу студентам. Мова йде про базові знання та розуміння особливостей психологічної травми та її наслідків, а також дбайливе ставлення до психологічного добробуту студентів під час організації та реалізації навчального процесу. Загальна мета впровадження травма-чутливого викладання полягає в створенні позитивного та підтримувального навчального середовища, де студенти відчуваються безпечно і можуть краще розвиватися як особистості. Не розуміння та не сприйняття цього може бути суттєвим ризиком для впровадження травма-чутливого підходу в освітній процес.

Отже, запровадження травма-чутливого викладання передусім пов'язане із наявністю у викладача відповідних базових знань про травму та її наслідки. Саме тому виникає потреба у спеціальних курсах підвищення викладацької майстерності викладачів закладів вищої освіти з метою надання допомоги під час розробки власних курсів та травма-чутливого викладання під час війни.

Проведений аналіз показав наявність деяких окремих курсів та тренінгів, які можуть допомогти педагогічним працівникам у розвитку навичок травма-чутливого викладання. Умовно ми можемо виділити наступні курси підвищення кваліфікації/тренінги/вебінари/воркшопи:

– для фахівців, які надають професійну допомогу людям в ситуації гострої кризи, травми, ПТСР, психологів, фахівців допомагаючих професій, волонтерів. Це спеціалізовані курси для певного кола фахівців, які не завжди можуть бути корисними для педагогічних працівників, але за певних умов можуть надати необхідну базову інформацію про травму та її наслідки;

– для більш широкої аудиторії з метою інформування про травму та її наслідки та надання базових інструментів саморегуляції та формування стресостійкості у населення. В цих курсах міститься базова інформація щодо окремих аспектів проблеми, і загалом, участь у таких заходах може бути корисно, як викладачам, так і студентам;

– для педагогічних працівників, які працюють в закладах освіти. У якості прикладу можна навести цикл вебінарів нідерландських травматерапевтів з організації Trauma Company “Травма-чутливе викладання в ситуаціях гострої кризи”; а також Проєкт «Психічне здоров’я для України», розроблений Громадською організацією «ГО ГЛОБАЛ» у межах проєкту гуманітарного реагування, що впроваджується в Україні міжнародною неурядовою організацією Finn Church Aid (FCA); курс “Стрес-менеджмент для освітян” на платформі Prometheus та інші.

Як приклад впровадження таких програм щодо травма-чутливого викладання в умовах війни саме для викладачів закладів вищої освіти, пропонуємо досвід Приазовського державного технічного університету.

Університет має статус тимчасово переміщеного закладу вищої освіти з Маріуполя у місто Дніпро з 2022 року. На базі Інституту підвищення кваліфікації Приазовського державного технічного університету діє тренінговий центр «Art of Teaching LAB», який пропонує викладачам закладів вищої освіти авторські курси щодо різних аспектів підвищення викладацької майстерності. У 2023 році Інститутом підвищення кваліфікації ПДТУ було розроблено та апробовано короткострокову тренінгову програму підвищення кваліфікації для викладачів «Викладання в умовах воєнного стану: якість, креативність, інструменти стресостійкості» (Пономарьова, Ташкінова, Роговська, 2023).

Актуальність цього курсу полягає в наданні учасникам тренінгу необхідних знань, навичок і інструментів для ефективного навчання і викладання в умовах війни. Обсяг програми становить 90 годин або 3 кредити ECTS. Програма включала 5 модулів: Модуль 1: Якість викладання та дизайн курсу. Модуль 2: Креативні підходи до викладання та навчання в умовах війни. Модуль 3: Рациональне навантаження викладача та професійна стійкість. Модуль 4: Застосування фасилітаційних технік в освітньому процесі. Модуль 5: Стресостійкість та саморегуляція для викладачів і студентів.

Усі модулі цього курсу були практично орієнтованими, і учасникам були запропоновані техніки та вправи, які підходять для особистого розвитку стресостійкості, а також можуть бути використані у роботі зі студентами. Учасникам надавалися різні методи саморегуляції, такі як дихальні вправи, медитації, стратегії, які допомагають знизити рівень стресу і зберегти психологічну стійкість. Особливу увагу було приділено інформуванню викладачів про травму війни та її наслідки. Після завершення курсу учасники розробили та захистили власний проєкт, що стосувався потенційного використання отриманих знань у конкретних навчальних курсах. Загалом, участь у курсі підвищення кваліфікації взяли понад 50 викладачів університету.

Важливо відзначити, що апробація цього курсу підтвердила актуальність цієї проблеми серед викладачів. Такий комплексний курс, який охоплює організацію та реалізацію навчальної діяльності викладача, акцентуючи увагу саме на аспектах травма-чутливого викладання, є дуже цінним та необхідним, особливо в умовах війни.

Висновки. На підставі отриманих результатів можна зробити наступні висновки. Викладання в умовах конфлікту, кризи та травматичних ситуацій вимагає від закладів вищої освіти розробки та запровадження травма-чутливих підходів до навчання та викладання. Умови воєнного конфлікту змушують заклади вищої освіти адаптуватися до нових викликів і навчальних потреб, враховуючи індивідуальні особливості кожного студента і можливість наявності у них травматичного досвіду. Змішані та дистанційні форми організації навчання стають ключовими стратегіями у забезпеченні доступу до освіти. Крім того, перед навчальними закладами стоїть проблема того, як в умовах продовжуваного психологічного травмування вводити у навчальний процес методик, що будуть сприяти розвитку стресостійкості, як у студентів, так у викладачів.

Аналіз особливостей травма-чутливого викладання показав, що врахування травматичних контекстів, які можуть відрізнятися і носити індивідуальний характер, запобігає психологічним стресам студентів та викладачів. Підтримка та розуміння емоційних потреб студентів та викладачів під час проведення занять, врахування індивідуального підходу до кожного, забезпечує ефективність навчального процесу. Таким чином, травма-чутливе

викладання може сприяти підвищенню успішності студентів, оскільки воно створює умови для кращого засвоєння навчального матеріалу та розвитку навичок, а викладачі, які розуміють принципи травма-чутливого викладання, можуть краще відповідати на потреби своїх студентів і створювати сприятливе та безпечне навчальне середовище.

Водночас, успішне впровадження травма-чутливого підходу в освітньому процесі

вимагає ретельної підготовки, співпраці між всіма сторонами (викладачами, студентами, адміністрацією) та визнання важливості збалансованого підходу до освіти. Передусім, це запровадження спеціальних курсів підвищення педагогічної майстерності викладачів закладів вищої освіти. Досягнення позитивних результатів може вимагати часу, але цей підхід може покращити навчальний процес та стан студентів під час війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barlow, M. R., Becker-Blease, K. Caring for our students in courses with potentially threatening content. *Psychology of Women Quarterly*. 2012. 36(2). 240-243. doi: <https://doi.org/10.1177/0361684312442662>
2. Bober, T., Regehr, C. Strategies for reducing secondary or vicarious trauma: Do they work? *Brief Treatment and Crisis Intervention*. 2005. 6(1). 1-9. doi: <https://doi.org/10.1093/brief-treatment/mhj001>
3. Cless J.D., Goff B.N. Teaching Trauma: A Model for Introducing Traumatic Materials in the Classroom. 2017. Vol. 18 No. 1: Special Issue: Trauma-Informed Practice. DOI: <https://doi.org/10.18060/21177>
4. Dufresne, M. Teaching about trauma. *The Quill*. 2004. 92(6), 29. <https://www.highbeam.com/doc/1P3-709147541.html>
5. Kostouros, P. Using traumatic material in teaching. *Transformative Dialogues: Teaching & Learning Journal*. 2008. 2(1). 1-7. http://www.kpu.ca/sites/default/files/Teaching%20and%20Learning/TD.2.1_Kostouros_Using_Traumatic_Material_in_Teaching.pdf
6. Kurapov A., Pavlenko V., Drozdov A. Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.208483813>
7. McCammon, S. L. Painful pedagogy: Teaching about trauma in academic and training settings. In B. H. Stamm (Ed.), *Secondary traumatic stress: Self-care issues for clinicians, researchers, and educators*. Lutherville, MD: Sidran Press. 1995.
8. Tashkinova O. The traumatic experience of the Mariupol civilians' forced migration and adaptation abroad in 2022. Collection of papers New economy Innovative solutions for managing the economy in an international crisis scenario. 2023. Volume 1, no. 1. 89-109.
9. Taylor Brown, Sarah Berman, Katherine McDaniel, Caitlin Radford Trauma-Informed Medical Education (TIME): Advancing Curricular Content and Educational Context/ *Academic Medicine*. 2021. 96(5). p 661-667. DOI: [10.1097/ACM.0000000000003587](https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000003587)
10. Беззубко, Б., Пономарьова, А. Переміщені заклади вищої освіти: нові виклики і перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2023. (104). 100-107. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2023-104-11>
11. Біляковська, О. О., Біницька, К. М. Студентоцентричний підхід як нова парадигма якості освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Гуманітарний форум*. 2023. 1(1). 10–15. [https://doi.org/10.60022/1\(1\)-2GF](https://doi.org/10.60022/1(1)-2GF)
12. Головатенко Т. Освітологічний вимір концепту «травма-інформований підхід» у системі професійної підготовки вчителів початкових класів. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 8(26). 2023. С. 65 – 77. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)-65-77](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)-65-77)
13. Пономарьова Л., Ташкінова О, Роговська О. Викладання в умовах воєнного стану: якість, креативність, інструменти стресостійкості: програма підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти. Дніпро. ПДТУ. 2023. <https://pstu.edu/uk/fakultety-2/ipk/>

REFERENCES

1. Barlow, M. R., & Becker-Blease, K. (2012). Caring for our students in courses with potentially threatening content. *Psychology of Women Quarterly*, 36(2), 240-243. doi: <https://doi.org/10.1177/0361684312442662>
2. Bober, T., & Regehr, C. (2005). Strategies for reducing secondary or vicarious trauma: Do they work? *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 6(1), 1-9. doi: <https://doi.org/10.1093/brief-treatment/mhj001>
3. Cless J.D. & Goff B.N. (2017) Teaching Trauma: A Model for Introducing Traumatic Materials in the Classroom Vol. 18 No. 1 (2017): Special Issue: Trauma-Informed Practice. DOI: <https://doi.org/10.18060/21177>
4. Dufresne, M. (2004). Teaching about trauma. *The Quill*, 92(6), 29. Retrieved from <https://www.highbeam.com/doc/1P3-709147541.html>
5. Kostouros, P. (2008). Using traumatic material in teaching. *Transformative Dialogues: Teaching & Learning Journal*, 2(1), 1-7. Retrieved from http://www.kpu.ca/sites/default/files/Teaching%20and%20Learning/TD.2.1_Kostouros_Using_Traumatic_Material_in_Teaching.pdf

6. Kurapov A., Pavlenko V., & Drozdov A. (2022) Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. DOI: <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.208483813>

7. McCammon, S. L. (1995). Painful pedagogy: Teaching about trauma in academic and training settings. In B. H. Stamm (Ed.), *Secondary traumatic stress: Self-care issues for clinicians, researchers, and educators*. Lutherville, MD: Sidran Press.

8. Tashkinova O. (2023) The traumatic experience of the Mariupol civilians' forced migration and adaptation abroad in 2022. Collection of papers *New economy Innovative solutions for managing the economy in an international crisis scenario*. Volume 1, no. 1, 89-109.

9. Taylor Brown, Sarah Berman, Katherine McDaniel, Caitlin Radford (2021) Trauma-Informed Medical Education (TIME): Advancing Curricular Content and Educational Context/ *Academic Medicine* 96(5):p 661-667 / DOI:10.1097/ACM.0000000000003587

10. Bezzubko, B., & Ponomarova, A. (2023). Peremishcheni zaklady vyshchoi osvity: novi vyklyky i perspektyvy [Relocated institutions of higher education: new challenges and prospects]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina serii «Ekonomichna»*, (104), 100-107. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2023-104-11> [in Ukrainian].

11. Biliakovska, O. O., & Binytska, K. M. (2023). Studentotsentrovanyi pidkhid yak nova paradyhma yakosti osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity. [Student-centered approach as a new paradigm of the quality of the educational process in institutions of higher education]. *Humanitarnyi forum*, 1(1), 10–15. [https://doi.org/10.60022/1\(1\)-2GF](https://doi.org/10.60022/1(1)-2GF) [in Ukrainian].

12. Holovatenko T. (2023) Osvitolohichni vymir kontseptu «travma-informovanyi pidkhid» u systemi profesiinnoi pidhotovky vchyteliv pochatkovykh klasiv. [The educational dimension of the “trauma-informed approach” concept in the system of professional training of primary school teachers]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Serii «Pedagogika», Serii «Psykhologiya», Serii «Medytsyna»*, № 8(26), 65 – 77 [in Ukrainian].

13. Ponomarova L., Tashkinova O, Rohovska O. (2023) Vykladannia v umovakh voiennoho stanu: yakist, kreatyvnist, instrumenty stresostiikosti: prohrama pidvyshchennia kvalifikatsii vykladachiv zakladiv vyshchoi osvity. [Teaching under martial law: quality, creativity, tools of stress resistance: the program of professional development of teachers of higher education institutions]. *Dnipro. PSTU*, 32 [in Ukrainian]